

บทความวิชาการ

--> ตรีศิลป์ บุญจรัส

ทั้งบ้าน ทั้งวัง วัด เป็นศัตรู: รำพันพิลาป ในฐานะวรรณกรรมอัตชีวประวัติสุนทรภู่

บทคัดย่อ

สุนทรภู่ เป็นกวีเอกสามัญชนที่มีคุณูปการต่อวงวรรณศิลป์ไทย เป็นผู้พัฒนากลอนชาวบ้านหรือกลอนตลาดให้มีท่วงทำนองและสัมผัสคล้องจองจนเป็นต้นแบบและมาตรฐานสุนทรียะของกลอนสุภาพ เป็นกวีผู้ประพันธ์นิยายเรื่องแรกของไทยนอกกรอบเรื่องเล่าแบบชาดก เป็นนักเขียนอาชีพรคนแรกของไทย และเป็นกวีผู้พัฒนารูปแบบวรรณกรรมประเภทนิราศคำกลอนให้เป็นบันทึกการเดินทางผสมผสานกับนิราศรักได้อย่างยอดเยี่ยมจนเป็นต้นแบบของวรรณกรรมประเภทนี้

ต้นฉบับรำพันพิลาปของสุนทรภู่ถูกค้นพบหลังจากสุนทรภู่เสียชีวิตไปเกือบร้อยปี วรรณกรรมเรื่องนี้เปรียบเสมือนอัตชีวประวัติของสุนทรภู่ เผยให้เห็นชีวิตของสุนทรภู่ในหลายแง่มุมที่อาจแตกต่างจากที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงนิพนธ์ไว้ เช่น การออกบวชและต้องระเห่เร่ร่อนไปอย่างยากลำบาก ภาวะทางอารมณ์ในยามที่ชีวิตตกต่ำ ความหวาดหวั่น ไร้เสถียรภาพ เพราะเจ้านายผู้อุปถัมภ์และที่สำคัญคือช่วงที่จำพรรษาที่วัดเทพธิดาราม โดยได้รับการอุปถัมภ์จากเจ้านายสตรีผู้เลอโฉมพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว การพรรณนาในรูปแบบความฝันซึ่งอาจวิเคราะห์ในเชิงจิตวิทยาได้ว่าเป็นกระบวนการทางวรรณศิลป์เพื่อทำให้เกิดความสมปรารถนาและเป็นกลวิธีทางสังคมเพื่อให้กวีสามารถก้าวข้ามข้อละเมิดทางชนชั้นและวัยได้อย่างแนบเนียน

Abstract

Sunthorn Phu is the commoner's poet whose works have contributed to the Thai literary heritage. He develops "klon talad", the commoner's prosody into the highest standard of aesthetic, melodious and rhythmic form of prosody. He is the first professional writer who composes the long narrative without the Jataka's framework. He also develops the Nirat literary genre into the travelogue expressed his philosophical worldview together with love lyric.

Sunthorn Phu's Ramphanphilap's manuscript was founded almost 100 years after his death. As the poet's autobiography, it reveals the poet's life which may be quite different from what Prince Damrong Rachanuphap wrote in his "Sunthorn Phu's works and life." i.e. Sunthorn Phu's monkhood, the downfall of his life, his patronages and the most important information about his monkhood at Thepthidaram's Temple of the beautiful princess, "Apsonsudathep" King Rama III's beloved daughter and his imaginative dream which can be interpreted as his secret wish-fulfilment and as his social intrigue that enables him to violate class and age prohibitions in Thai society.

บทนำ

“เหมือนบายศรีมีงานท่านถนอม
พอเสร็จงานท่านเอาลงทิ้งคงคา

รำพันพิลาป

สังขธรรมแห่งชีวิตที่สุนทรภู่กลั่นจากประสบการณ์ตรงที่ไม่เพียงแต่งดงามในเชิงวรรณศิลป์อันกินใจ แต่ยังคมลึกในความจริงที่ชี้ให้เห็นความไม่แน่นอนของชีวิต เมื่อครั้งมีบุญวาสนา ผู้คนก็ยกย่องสรรเสริญเชิดชูว่ามีคุณค่า มีประโยชน์ ครั้นเมื่อหมดบุญวาสนาไม่เป็นประโยชน์ต่อเขาแล้ว ก็ถูกทอดทิ้ง ไร้คุณค่า ความเปรียบนี้ยังเตือนให้ตระหนักว่าสิ่งสมมติต่างๆ ล้วนไม่จีรัง เมื่อปราศจากสมมติก็กลับคืนสู่สภาพเดิม ใบตองเมื่อปรุงแต่งก็เป็นบายศรีในพิธีศักดิ์สิทธิ์ เมื่อจบพิธีก็ถูกทิ้งเป็นใบตองในสภาพเดิม

วรรณศิลป์กินใจเช่นนี้เป็นคุณลักษณะสำคัญที่ทำให้บทกวีสุนทรภู่เป็นอมตะอยู่เสมอ ไม่ว่าจะผ่านกาลเวลามาเนิ่นนานเพียงไร

สุนทรภู่: กวีเอกสามัญชนแห่งกรุงรัตนโกสินทร์

พระสุนทรโวหาร (ภู่) หรือที่เรียกกันทั่วไปว่า สุนทรภู่ กวีเอกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นกวีสี่แผ่นดิน

เจิมแป้งหอมน้ำมันจันทน์ให้หรรษา
ต้องลอยมาลอยไปเป็นใบตอง”

เกิดในสมัยรัชกาลที่ 1 เมื่อวันจันทร์ที่ 26 มิถุนายน พ.ศ. 2329 มารดาของสุนทรภู่เป็นแม่นมพระองค์เจ้าจงกล พระธิดาในสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษเทเวศร์ กรมพระราชวังหลัง ชีวิตในวัยเด็กจึงอยู่ในพระราชวังหลังและเริ่มแต่งกลอนตั้งแต่อายุประมาณ 20 ปี โดยแต่งนิทานคำกลอนเรื่องโคบุตรถวายพระองค์เจ้าปฐมวงศ์ในกรมพระราชวังหลัง ใน พ.ศ. 2350 แต่งนิราศเมืองแกลง เมื่อเดินทางไปพบบิดาซึ่งบวชเป็นพระที่ระยอง ต่อมาในปีเดียวกันมีโอกาสดำเนินตามเสด็จพระองค์เจ้าปฐมวงศ์ในกรมพระราชวังหลังไปนมัสการพระพุทธบาทที่สระบุรีและแต่งนิราศพระบาท

ในช่วงรัชกาลที่ 2 เข้ารับราชการ มีบรรดาศักดิ์เป็นขุนสุนทรโวหาร ได้รับใช้ถวายงานพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยอย่างใกล้ชิด ในรัชกาลนี้แต่งนิทานคำกลอนเรื่องลักษณวงศ์ ใน พ.ศ. 2359 นิทานคำกลอนเรื่องสิงห์ไกรภพ เริ่มเขียนผลงานชิ้นเอกคือนิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณีใน พ.ศ. 2364 รวมทั้งเสภาขุนช้างขุนแผนตอนกำเนิดพลายงาม

ในช่วงรัชกาลที่ 3 ความยากลำบากแสนสาหัสเป็นบ้ำหลอมความเป็นมหากวีที่สร้างสรรค์ผลงานชิ้นเลิศจำนวนมาก ได้แก่ กาพย์พระไชยสุริยา รำพันพิลาป นิราศสุพรรณ นิราศพระปฐมและแต่งนิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณีจนจบ

ในสมัยรัชกาลที่ 4 สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ได้บรรดาราชภิเษกเป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตั้งสุนทรภู่เป็นเจ้ากรมอาลักษณ์ฝ่ายพระราชวัง

มีบรรดาศักดิ์เป็นพระสุนทรโวหาร ได้ถวายการ
สอนหนังสือพระเจ้าลูกเธอหลายพระองค์ มีผลงาน
ในรูปแบบวรรณกรรมคำสอน ได้แก่ เพลงยาวถวาย
โอวาท และสวัสดิรักษา สุนทรภู์รับราชการจนถึง
พ.ศ.2398 จึงเสียชีวิตในวัย 69 ปี

คุณูปการของสุนทรภู์ต่อวงการวรรณศิลป์ไทย

ไม่มีใครสามารถปฏิเสธความเป็นมหากวีของ
สุนทรภู์ได้ หากเคยศึกษาวรรณคดีไทย สุนทรภู์เป็นกวี
ที่คนไทยรู้จักมากที่สุด วรรณทองจากรวรรณกรรมของ
สุนทรภู์เป็นที่รู้จักและจดจำได้มากที่สุดในบรรดา
วรรณคดีไทยทั้งหลาย ความสำคัญของสุนทรภู์ต่อ
วงวรรณศิลป์อาจสรุปเฉพาะประเด็นสำคัญได้ดังนี้

ประการแรก สุนทรภู์เป็นผู้พัฒนากลอน
ชาวบ้านหรือกลอนตลาดที่มีวรรคละแปดคำให้มี
ท่วงทำนองและสัมผัสในคล้องจองโดยปรับประยุกต์
กลบทสมัยอยุธยาที่ชื่อทิวาทิให้มีลีลาน่าฟัง
ไพเราะเพราะพริ้งจนกลายเป็นต้นแบบกลอนที่เรียก
ว่า “กลอนสุภาพ” การแต่งกลอนแปดที่ถือว่าไพเราะ
ที่สุดคือกลอนแบบสุนทรภู์ กล่าวได้ว่าสุนทรภู์คือ
ผู้สร้างมาตรฐานกลอนแปดให้มีความไพเราะถึง
ขีดสุดที่ยากจะมีผู้ใดมาลบล้างได้ จึงกลายเป็น
มาตรฐานของสุนทรียะกลอนแปดของไทย อีกทั้ง
สุนทรภู์ยังใช้คำไทยง่าย ๆ ตามแบบกลอนตลาด
แต่สื่อทั้งภาพ แสง สี เสียงและรสทางอารมณ์ได้
อย่างดียิ่ง เป็นกลอนของมหาชนทุกชั้นเพราะ
ฟังเข้าใจง่ายและไพเราะกินใจ ผู้เขียนกลอนใน
ปัจจุบันล้วนถือกลอนสุนทรภู์เป็นกลอนครูต้นแบบ
ทั้งสิ้น อิทธิพลกลอนของสุนทรภู์จึงยังทรงพลังทาง
วรรณศิลป์จนถึงปัจจุบัน

ประการที่ 2 สุนทรภู์เป็นผู้ประพันธ์นิยาย
เรื่องแรกของไทยนอกกรอบเรื่องเล่าแบบชาดก
วรรณคดีไทย ก่อนหน้าสุนทรภู่มักเป็นเนื้อเรื่องที่ได้นำ

รับอิทธิพลจากต่างประเทศโดยเฉพาะอินเดียและ
ชาดก แต่สุนทรภู์สร้างโครงเรื่องนอกกรอบเรื่องเล่า
แบบเดิม มีเรื่องราวการผจญภัยอย่างมหัศจรรย์แม้ว่า
จะผสมผสานเรื่องเล่าต่างๆ แต่โครงเรื่อง ตัวละคร
และการดำเนินเรื่องมีลักษณะต้นตอ ชวนติดตาม
และแหวกกรอบชาดกอย่างชัดเจน ทำให้กล่าวกันว่า
ในยามตกยากนั้น สุนทรภู์หาเลี้ยงชีพด้วยการเขียน
เรื่องพระอภัยมณีขาย หากเป็นเช่นนั้นจริง สุนทรภู์
ก็เป็นนักเขียนมืออาชีพคนแรกของไทยอีกด้วย

ประการที่ 3 สุนทรภู์เป็นกวีผู้พัฒนารูปแบบ
วรรณกรรมที่เรียกว่านิราศคำกลอนให้มีลักษณะเป็น
บันทึกการเดินทาง (Travelogue) ผสมผสานกับบท
นิราศรักได้อย่างยอดเยี่ยม จัดเป็นต้นแบบของนิราศ
คำกลอนซึ่งบันทึกเรื่องราวที่พบเห็นขณะเดินทาง
พร้อมสอดแทรกทัศนคติ แง่คิด ปรัชญาชีวิตด้วยการ
เล่นคำ-เล่นความระหว่างชื่อสถานที่ พันธุ์ไม้ ผู้คน
สัตว์ สิ่งของโดยเชื่อมโยงภาพที่เห็นด้วยตา กับ
ความหมายทั้งในระดับความหมายตรง ความหมาย
แฝงและความลุ่มลึกในเชิงปรัชญาชีวิต ในยุคที่ไร้สื่อ
ดิจิทัล นิราศสุนทรภู์เปรียบเสมือนสารคดีบันทึก
การเดินทางที่ผ่านมุมมองของผู้เล่า ความคิดเห็น
ทัศนคติ อารมณ์ แง่คิดและปรัชญา

คุณค่าของวรรณกรรมสุนทรภู์ยังมีอีกมากมาย
หลายประการ ดังที่มีนักวิชาการวรรณกรรมศึกษา
วิจัยกันไว้เป็นจำนวนมาก วรรณกรรมของสุนทรภู์
นอกจากจะได้รับการสืบสานโดยได้รับเลือกให้เป็น
ส่วนหนึ่งในหลักสูตรการเรียนการสอนวรรณคดีไทย
นับตั้งแต่อดีตมาจนปัจจุบัน ประจักษ์พยานที่แสดง
ความนิยมวรรณกรรมของสุนทรภู์ไม่เสื่อมคลายคือ
การนำวรรณกรรมของสุนทรภู์มาผลิตซ้ำทั้งใน
รูปแบบเรื่องเล่าร้อยแก้ว การ์ตูน ภาพยนตร์ เพลง
แอนิเมชันและละคร เป็นต้น สุนทรภู์จึงเป็นกวีของ
มหาชนชาวไทยอย่างแท้จริง

**รำพันพิลาป ซึ่งดำเนินเนื้อเรื่องคล้ายนิราศ
เผยให้เห็นชีวิตของสุนทรภู่ ในหลายแง่มุมและให้ข้อมูล
ที่อาจแตกต่างจากองค์ความรู้ที่มีอยู่เดิม
ที่สมเด็จพระราชานุกาพทรงพระนิพนธ์ไว้
 อีกทั้งยังเผยให้เห็นเรื่องราวในชีวิตของสุนทรภู่ ภาวะทางอารมณ์
ในยามที่ชีวิตตกต่ำ ความปรารถนา และอหังการกวี อย่างน่ามหัศจรรย์**

ในโอกาสครบรอบ 200 ปีชาตกาลของสุนทรภู่ เมื่อ พ.ศ. 2529 สุนทรภู่ได้รับการยกย่องเชิดชูเกียรติจากยูเนสโกให้เป็นบุคคลสำคัญของโลกด้านวรรณกรรม นับเป็นคนไทยคนที่ 5 และเป็นสามัญชนคนแรกที่ได้รับการเชิดชูเกียรติจากยูเนสโก ในปีนั้นมีการจัดงานเฉลิมฉลองครั้งยิ่งใหญ่ได้แก่ การจัดพิมพ์หนังสือ การจัดตั้งสถาบันสุนทรภู่และกำหนดให้วันเกิดของสุนทรภู่คือวันที่ 26 มิถุนายนของทุกปี เป็นวันสุนทรภู่ตั้งแต่นั้นมา ต่อมา ในวันที่ 26 มิถุนายน พ.ศ. 2555 กระทรวงวัฒนธรรมมีโครงการรางวัลสุนทรภู่ (Sunthorn Phu Award) เพื่อส่งเสริมและยกย่องเชิดชูเกียรติผู้มีความสามารถด้านกวีนิพนธ์ในภูมิภาคอาเซียน มีกวีดีเด่นจากประเทศในภูมิภาคอาเซียนมารับรางวัลและกวีรางวัลสุนทรภู่ได้รับโล่พระราชทานในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี แต่น่าเสียดายที่รางวัลนี้ดำเนินได้เพียงปีเดียวก็ไม่ได้ดำเนินการต่อโดยไม่ทราบเหตุผลแน่ชัด

ทั้งบ้าน ทั้งวัง วัด เป็นศัตรู: รำพันพิลาปในฐานะวรรณกรรมอัตชีวประวัติสุนทรภู่

“รำพันพิลาปได้เป็นที่รับรู้ก็เมื่อสุนทรภู่สิ้นชีวิตไปแล้วเกือบร้อยปี เมื่อพระยาราชสมบัติ (เอบุรานนท์) นำต้นฉบับ 1 เล่มสมุดไทยมามอบให้หอสมุดแห่งชาติเมื่อ พ.ศ. 2480 และต่อมา

กรมศิลปากรจัดพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2481 และพิมพ์ต่อมาอีกหลายครั้ง จนถึง พ.ศ. 2504 นายธนิต อยู่โพธิ์ ได้ตรวจสอบชำระและทำเชิงอรรถประกอบตีพิมพ์เนื่องในวันเกิดครบ 175 ปีของสุนทรภู่ เมื่อ 26 มิถุนายน 2504

ต้นฉบับรำพันพิลาปถูกค้นพบหลังจากที่สมเด็จพระราชานุกาพทรงพระนิพนธ์ “ชีวิตและงานของ สุนทรภู่” เมื่อ 20 ธันวาคม พ.ศ. 2465 รำพันพิลาปซึ่งดำเนินเนื้อเรื่องคล้ายนิราศเผยให้เห็นชีวิตของสุนทรภู่ในหลายแง่มุมและให้ข้อมูลที่อาจแตกต่างจากองค์ความรู้ที่มีอยู่เดิมที่สมเด็จพระราชานุกาพทรงพระนิพนธ์ไว้ อีกทั้งยังเผยให้เห็นเรื่องราวในชีวิตของสุนทรภู่ ภาวะทางอารมณ์ในยามที่ชีวิตตกต่ำ ความปรารถนาและอหังการกวีอย่างน่ามหัศจรรย์ อีกทั้งยังบันทึกภูมิสถานในวัดเทพธิดารามซึ่งสุนทรภู่จำพรรษาอยู่ในช่วงเวลานั้นได้อย่างแจ่มชัดและยังคงมีประจักษ์พยานให้เห็นอยู่ ณ ปัจจุบัน

ชีวประวัติสุนทรภู่ที่เผยให้เห็นในรำพันพิลาปมีหลายประการ

ประการแรก คือ การออกบวชของสุนทรภู่

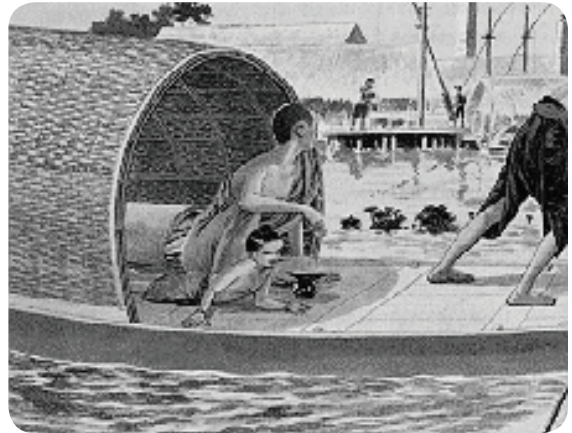
เมื่อสิ้นรัชกาลที่ 2 สุนทรภู่ต้องออกจากราชการบวชเป็นพระ ชีวิตตกยาก ต้องระเห่เร่ร่อน มีเพียงศิษย์ที่คอยดูแล ดังที่รำพันไว้ในรำพันพิลาปว่า

แต่ปี่วอกออกขาดราชกิจ
เหมือนลอยล่องท่องทะเลอยู่เอกา

บรรพชิตพิศวาสพระศาสนา
เห็นแต่ฟ้าฟ้าก็เปลี่ยวสุดเหี่ยวแล

สุนทรภู่ลอยเรือท่องเที่ยวไปตั้งแต่เหนือจรดใต้
ยากลำบากแสนสาหัสทั้งยังถูก “ลาวหลอก” เรื่อง
เล่นแร่แปรธาตุและเหล็กไหลที่จะถลุงเป็นทองได้
ถูกขโมยหลายครั้งหลายหน และยังถูกขโมยเรือ
แต่ก็มีชาวบ้านมาถวายผ้าให้ มีเพียงศิษย์คอยดูแล
หัวเมืองต่างๆ ที่สุนทรภู่ระบุไว้คือ เมืองเพชรบุรี
หรือเมืองพริบพรี ไปราชบุรี (ราชบุรี) กาญจนบุรี
สุพรรณบุรี ตำบลสองพี่น้อง แม้จะยากลำบาก
แสนสาหัสแต่ก็รอดตายหลายครั้งหลายหน ทั้งนี้
ก็เพราะ “เหตุด้วยเคราะห์เพราะว่าไว้วางใจคน”

สุนทรภู่ขึ้นเหนือไปหลายแห่งถึงพิษณุโลก เผชิญเคราะห์กรรมหลายครั้งหลายหน หวาดหวิดเสียชีวิต
เพราะจะเข้า พบบงเหลื่อม เรือล่ม ถูกขโมย กลับมาอยู่ที่วัดเลียบและพยายามหลบซ่อนตัวในยามตกต่ำ คิดจะ
สึกจากเพศบรรพชิต

ประการที่ 2 เจ้านายผู้อุปถัมภ์สุนทรภู่

ในช่วงรัชกาลที่ 3 ที่ชะตาชีวิตตกต่ำ สุนทรภู่ยังคงมีเจ้านายอุปถัมภ์หลายพระองค์ ในรำนพันพิลาป สุนทรภู่
ไม่ได้เอ่ยพระนามโดยตรงแต่ใช้สมญานามตามวรรณคดีที่สุนทรภู่แต่งขึ้นเอง ดังนี้

“จะลืกลาพระอภิษฐาน
พอพวกพระอภัยมณีศรีสุวรรณ
อยู่มาพระสิงหะไตรภพโลก
ทุกคำคืนฝันหน้าน้ำตากระเด็น
ดังใช้หนักรักษาวงยาทิพย์

โดยกัณดารเคียดร้อนสุดผ่นผ่น
เธอช่วยกันแก้ร้อนค่อยหย่อนเย็น
เห็นเศร้าโศกแสนแค้นสุดแสนเข็ญ
พระโปรดเป็นที่พึ่งเหมือนหนึ่งนิก
ฉันทองหยิบฝอยทองไม่ต้องลืกล

พระอภัยมณี หมายถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ หรือเจ้าฟ้ากลาง ศรีสุวรรณ
หมายถึงเจ้าฟ้าปิ๋ว และสิงหะไตรภพ หมายถึงเจ้าฟ้าอาภรณ์ ทั้งสามพระองค์เป็นพระราชโอรสในรัชกาลที่ 2
ประสูติจากเจ้าฟ้ากุนทลทิพยวดี พระราชชายานารีในรัชกาลที่ 2 เจ้าฟ้าอาภรณ์ ทรงเรียนหนังสือกับสุนทรภู่
ตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 2 (ดำรงราชานุภาพ อ้างถึงใน ศุภกิจ นิมมานนรเทพ, 2529) การที่สุนทรภู่ใช้พระนามแฝง
ที่เป็นตัวละครในวรรณคดีที่สุนทรภู่แต่งขึ้นเองเป็นหลักฐานที่น่าเชื่อถือได้ว่าสุนทรภู่แต่งนิทานคำกลอนเรื่อง
สิงหะไตรภพถวายเจ้าฟ้าอาภรณ์ เมื่อครั้งมาทรงเล่าเรียนกับสุนทรภู่ และแต่งนิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี

เพื่อถวายเจ้านายน้อย 2 พระองค์พี่น้องที่เข้ามา
ทรงศึกษาพร้อมกัน ตัวละครเอกในเรื่องจึงมีสอง
พี่น้อง แต่เรื่องพระอภัยมณีใช้เวลาแต่นานข้ามมา
สมัยรัชกาลที่ 3 อาจมีเพียงตอนต้นๆ เท่านั้นที่แต่ง
ถวายเจ้านายทั้งสอง (สุภกิจ นิมมานนรเทพ, 2529)
พระเมตตาจากผู้อุปถัมภ์ทั้ง 3 พระองค์ทำให้สุนทรภู่
ไม่ต้องสึกที่วัดราชบูรณะ หรือวัดเลียบ

การใช้นามแฝงเรียกเจ้านายตามชื่อตัวละครที่
สุนทรภู่แต่งขึ้นเองนี้ยังทำให้เห็นความเป็นครูชั้นเยี่ยม
ของสุนทรภู่ ในยุคที่ยังไม่มีวรรณกรรมสำหรับเด็ก
สุนทรภู่แต่งนิทานคำกลอนเพื่อถวายหนังสือเจ้านาย
พระองค์น้อยเหล่านี้ ความเป็นครูที่สร้างตำราและ
หนังสือเพื่อสอนศิษย์ยังเห็นได้จากวรรณกรรมอีก
หลายเรื่องของสุนทรภู่ได้แก่ บทเห่กล่อมพระบรรทม
สวัสดิรักษา เพลงยาวถวายโอวาท กาพย์พระไชย
สุริยา สุภาสิตสอนเด็ก บทเห่กล่อม 4 เรื่องซึ่งแต่ง
ในรัชกาลที่ 4 คือ เห่เรื่องจับระบำ เห่เรื่องกากี เห่เรื่อง
พระอภัยมณีและเห่เรื่องโคบุตร ความเป็นครูของ
สุนทรภู่ยังเห็นได้จากการให้ความสำคัญกับเด็ก
วรรณกรรมของสุนทรภู่มิตัวละครเด็กเป็นตัวละคร
เด่นที่สุนทรภู่ตั้งใจเขียนให้เห็นลักษณะภายนอก

และอุปนิสัยใจคอของตัวละครแต่ละตัว แสดงถึง
ความสนใจและเข้าใจธรรมชาติของเด็ก เช่นในพระ
อภัยมณี ก็มีเด็กชายคือสินสมุทร สุดสาคร ตัวละคร
เด็กหญิงคือเสาวคนธ์ อรุณรัสมิ และตัวละครฝาแฝด
คือนางสร้อยสุวรรณและนางจันทร์สุดา ลูกฝาแฝด
ของพระอภัยมณีกับนางสุวรรณมาลี การให้ความ
สำคัญกับตัวละครตั้งแต่ยังวัยเด็กที่มีรายละเอียด
ของพฤติกรรมอย่างสมจริง มีเรื่องราวที่สนุกสนาน
ตามวัยเด็กและมีเอกลักษณ์เฉพาะตนจึงอาจกล่าว
ได้ว่าสุนทรภู่เป็นผู้เริ่มการเขียนวรรณกรรมสำหรับ
เยาวชนและสร้างแบบเรียนสำหรับเยาวชนของไทย
ในยุคที่ยังไม่มีงานเขียนประเภทนี้ สุนทรภู่เป็นกวี
ที่ให้ความสำคัญกับสร้างตัวละครเด็กอย่างมี
รายละเอียด สมวัยและเพศของเด็กอย่างน่า
มหัศจรรย์

รำพันพิลาปเขียนในช่วงที่สุนทรภู่มาจำพรรษาที่
วัดเทพธิดาราม อารามแห่งอัสสุรสุดาเทพโดยได้รับ
การอุปถัมภ์จากเจ้านายสตรีผู้ทรงสิริโฉมงดงามยิ่ง
และเป็นพระราชธิดาองค์โปรดในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่ออยู่ที่วัดนี้ได้สองพรรษา
ก็เกิดเหตุปลวกขึ้นกุฏิและสภาวะทุกขร้อน

“ถึงยามเคราะห์ก็เผชิญให้เห็นห่าง
“ต้องขัดเคืองเรื่องราวด้วยคราวเคราะห์
ทั้งบ้านทั้งวังวัดเป็นศัตรู

ไม่เหมือนอย่างอยู่ที่พระวิหาร..
จวบจำเพราะสุริยาถึงราหู
แม้ขึ้นอยู่ยากเย็นไม่เห็นใคร...”

แม้จะมีเจ้านายอุปถัมภ์อยู่บ้าง แต่สภาพการณ์ก็ไม่ยั่งยืน สุนทรภู่แสดงสภาวะของความไม่แน่นอน ความหวาดหวั่น ไร้เสถียรภาพ ความขาดไร้ ทุกข์ยากอย่างแสนสาหัส ความน้อยเนื้อต่ำใจ และความอับอาย ขายหน้าที่ต้องร่อนเร่ ย้ายที่พัก “เรไปปีละร้อยเรือนเดือนละร้อยบ้าน”

ความหวุ่นไหวไม่มั่นคงในชีวิต หวาดระแวงศัตรูทั้งบ้าน วังและวัด ทำให้สุนทรภู่น้อยใจในโชคชะตาที่ การอุปถัมภ์ไม่สม่ำเสมอยั่งยืนถึงกับรำพันในเชิงน้อยใจว่า

“พระสิงหะพระอภัยพระทัยจีด
เมื่อกระนั้นจันทน์และกระจะเจิม
ครั้นเห็นห่างร้างเรตก็เกิดทุกข์
สู้ต่ำต้อยน้อยตัวเกรงกลัวความ

ไม่ยาวยี่ดยกยอชะลอเฉลิม
ได้พูนเพิ่มเหิมฮึกอยู่ดีgram
ไพร่รักบุกเบี่ยนเป็นเลี่ยนหนาม
ด้วยเป็นยามยากจนจำทนทาน”

ความไม่มั่นคง ยั่งยืนของการอุปถัมภ์ทำให้สุนทรภู่หวาดระแวงภัยและอยากหลบหน้าผู้คน

ไม่เทียมเพื่อนเหมือนจะพาเล็ดตากระเด็น

“ยามวิโยคยากแค้นสุดแสนเข็ญ
เที่ยวช้อนเร้นไรรูชาติหวาดวิญญาน”

ประการที่ 3 ความนัยในรำพันพิลาป: ความฝัน
กับกระบวนกรทำให้สมปรารถนา (wish fulfilment)

สุนทรภู่ดำเนินเนื้อเรื่องในรำพันพิลาปโดย เริ่มต้นว่าตนฝันอย่างมหัศจรรย์ จึงอยากจดจาร ความฝันไว้โดยให้บรรยากาศวังและมีนางสังหรณ์ เช่นเสียงนกแสดยามราตรี เสียงหนู เสียงผึ้ง คูวักเว และบอกกลางร้าย จากนั้นจึงย้อนทบทวนอดีตตั้งแต่ รัชกาลที่ 2 สวรรคต ต้องออกจากราชการและระเห เร่ร่อนไปทั่วสารทิศ เดินทางทั้งยากลำบาก ทั้งเสี่ยงภัย ทั้งถูกโจรปล้นจนเอาชีวิตไม่รอดหลายครั้งหลายครา

“แต่ปะตายหลายหนแต่ทนทาน” เมื่อกลับมาวัดเลียบ มีผู้อุปถัมภ์จึงยังไม่เลิกและได้มาจำพรรษาที่วัดเทพธิดาราม จากนั้นก็สวดมนต์ภาวนาเพื่อ “ประหารรักหนักหน่วงติดห่วงนาย” ทั้งอธิษฐานว่า “ขอความฝันวันนี้ออกดีร้าย”

ในฝัน ขณะที่ว่ายอยู่ในทะเลเพียงลำพังจนลึนกำลัง มี “นารีรุ่น” รูปงามราวหุ่นเหาะมาพาไปที่วัดซึ่งมีพระพุทธรูปศิลาขาว (หมายถึง “พระพุทธรูปเทววิลาส” หรือหลวงพ่อกขาว พระประธานปางมารวิชัย สลักด้วยศิลาขาวบริสุทธิ์ในอุโบสถวัดเทพธิดาราม) ที่สองข้างมีพระพุทธรูปทองทรงเครื่องสององค์และเหล่านางสนมกำนัลจำนวนมาก ในขบวนนั้นมีนางทรงเครื่องอย่างนางกษัตริย์ “ใส่เครื่องทรงมงกุฎดั่งบุตรี” ซึ่งน่าจะหมายถึงกรรมหมื่นอัปสรสุดาเทพแห่งวัดเทพธิดาราม (วัดที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติ

พระราชทานพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าหญิงวิลาส หรือกรรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ พระธิดาองค์โปรด) นางผู้นั้นชวนว่ายอยู่ในชมพู่ทวิป ให้ไปเป็นชาวสวรรค์ สุนทรภู่คิดว่าที่นางสั่งให้ไปสวรรค์น่าจะหมายถึงตนจะต้องตายในปีชาลนี้ แต่แล้วก็รำพันว่าถึงตายก็ไม่เสียดายชีวิต หากได้ติดตามนางไปจะได้พานางไปเที่ยวสวรรค์และขับกล่อมให้นอน หากนางรับรักก็จะติดตามไป เมื่อตื่นขึ้นก็นึกว่าตนไม่ใช่คนไฝสูงและพยายามมาบำเพ็ญพรต ตัดรักแล้วเหตุไรจึงฝันเช่นนี้

“วิสัยเราเล่าก็ไม่สู้ไฝสูง
ให้เพื่อนจิตกิจกรมพรมจรรย์

นางฟ้าผู้ไหนเล่ามาเข้าฝัน
ฤาสาวสวรรค์นั้นจะใคร่ลองใจเรา”

สุนทรภู่รำพึงว่าตนยึดมั่นในขันติ และสละรักแล้ว อีกทั้งคิดจะบวชไปจนแก่ “บวชตะบิงถึงตะบันน้ำฉันขึ้น”

“รักษาพรตปลดปลະสละรัก
คิดรังเกียจเกลียดรักหักอารมณ์

เพราะน้ำผักต้มหวานน้ำตาลขม
ไม่นิยมสมสวาทเป็นชาตรอน”

สุนทรภู่สรุปว่าความฝันนี้จะเป็นคราวเคราะห์ “จึงแต่งตามความฝันรำพันพิลาป” เพื่อสอนศิษย์ให้ “ก็กลัวภัยให้ขยายดพระอาชญา” และออกตัวว่านางสวรรค์ในฝันนั้นนำมาอ้างอิงให้อ่านเล่นเท่านั้น แต่แล้วก็กลับต่อความไปว่า

“ไม่รักใครในแผ่นดินถิ่นสุธา

รักแต่เทพธิดาสุราลัย”

การเขียนถึงนางผู้สูงศักดิ์ มิใช่เกี้ยวพา แต่เป็นโวหารของนักกลอนให้อ่านเล่นสนุกๆ เท่านั้น เหมือนจะฝากไว้เป็นการสังลา

“พระภูแต่แกลังกล่าวสาวสาวเอ๋ย
นักเลงกลอนนอนฝันเป็นสันดาน
จะฝากดีผีปากจะฝากรัก
ไว้อาลัยให้ละห้อยจงคอยฟัง

อย่าถือเลยเคยเจนเหมือนเหลนหลาน
เคยเขียนอ่านอดใจมิใคร่ฟัง
ด้วยจวนจักจากถิ่นถวิลหวัง
จะรำสั้งสิ้นสุดอยุธยา”

จากนั้นก็ไปบพตสังฆาภิบาลวัดเทพธิดารามซึ่งจำพรรษาอยู่สามปีอย่างมีความสุข บทบรรยายภูมิสถานวัดเทพธิดารามให้ภาพแจ่มชัด ทั้งยังกล่าวถึงกุฎิที่อยู่ว่าเป็นตึก ภูมิสถานรอบบริเวณวัดยังคงอยู่ แม้ต้นชมพูก็ยังคงออกผลสีชมพู “นำฉัน” เช่นในกลอน

“ชมพูแลแต่ละต้นมีผลลูก
ทรงบาดาลบานดอกกรีบออกทัน

ดูดังผูกพวงระย้านึกนำฉัน
เก็บทุกวันเข้าเย็นไม่เว้นวาย”

จากนั้นพรรณนาถึงงานพิธีในฤดูร้อนมีข้าวแช่ ช่วงตรุษสงกรานต์มีงานบุญ งานกระเจดหลวงและได้รับผ้าไตรเนื้อดี เมื่อพบ “เจ้าขรรค์ชัย” และบรรดาสาวชาววังก็ต้องคอยหลบ เดินหลบตากลับกุฎิ “เหมือนไม่มีตัวด้วยกลัวตาย”

สุนทรภู่ยังตัดพ้อเจ้านายที่ในยามเหินห่าง ตนต้องเผชิญผู้รุกรานรังแก

“พระสิงหะพระภักดิ์พระทัยจิต
เมื่อกระนั้นจันทน์และกระแจะเจิม
ครั้นเหินห่างร้างเรดก็เกิดทุกข์
สู้ต่ำต้อยน้อยตัวเกรงกลัวความ

ไม่ยาวยี้ดยกยอชะลอเฉลิม
ได้พูนเพิ่มเหิมฮึกอยู่ดีgram
ไพร่รุกรบูกเบียนเป็นเลี่ยนหนาม
ด้วยเป็นยามยากจนจำทนทาน”

จากนั้นสุนทรภู่ก็ไหว้เทพผู้เป็นใหญ่ คือพระอิศวร พระนารายณ์ พระพายและพระอินทร์ แม้แต่พระอินทร์ก็ยังเคยไปลักพาลูกสาวยักษ์ไปอยู่ดาวดึงส์ ตนเองเป็นมนุษย์ เมื่อรักมากก็ต้องลักพานางไปเหมือนพระอินทร์

“เราเป็นมนุษย์สุดรักต้องลักพา
อย่าประมาทชาติหมู่แมงมูกผู้

เหมือนอินทราตรึงตรัยเป็นไรมี
ประสงค์ซึ่งเสนหาสร้อยสำหรับ...”

สุนทรภู่ยังปล่อยจินตนาการเพริศต่อไปว่า จะทำอย่างอิเหนา “เหมือนอิเหนาเขาก็รู้ไม่สู้ดี” จะลักพานางไปนั่งเรือกลแล่นใบชมทะเล ไปต่างประเทศ “ไปตามแผนที่ประเทศเทศภาษา” เรือยไปถึงมะละกา และลังกา พาไปชมสะดือสมุทร เกาะต่างๆ และไปเมืองเทศของชน “แขกแปลกภาษา” ที่ “ชาวบุรีชีรกด บทจร” โดยจะดูแลถนอมนาง “แม็กสิ้นได้ในอุระก็ จะกลืน”

เมื่อปล่อยจินตนาการให้เตลิดเพริศไป พอดีจบเล่มสมุดไทย และลงท้ายด้วยการออกตัวอีกครั้งว่า ทั้งหมดนี้แต่งตามความฝันเพื่อฝากฝีปากไว้ ขอให้ฟังกลอนจากเพื่อนแก่คนนี้ด้วย

การที่สุนทรภู่อ้างว่าแต่งตามความฝัน การใช้ความฝันในเรื่องรำพันพิลาป อาจเป็นได้ทั้งกระบวนการทางจิตวิทยา กลวิธีทางวรรณศิลป์ และกลวิธีทางสังคม

ความฝันกับกระบวนการสร้างสรรค์ทางวรรณศิลป์:
“แท้จริง ความฝันมีความหมายที่ซ่อนเร้นซึ่งพิสูจน์ได้ว่าเป็นการทำให้สมความปรารถนา”

ซิกมุนด์ ฟรอยด์ (Sigmund Freud) นักจิตวิทยาชาวเยอรมัน ผู้ให้กำเนิดทฤษฎีจิตวิเคราะห์ กล่าวว่า “แท้จริง ความฝันมีความหมายที่ซ่อนเร้นซึ่งสามารถพิสูจน์ได้ว่าเป็นการทำให้สมความปรารถนา” (that the dream actually has a secret meaning, which proves to be a wish-fulfilment) ฟรอยด์อธิบายกระบวนการสร้างสรรค์ทางวรรณศิลป์โดยสัมพันธ์กับทฤษฎีเกี่ยวกับความฝันของเขา ในหนังสือที่เป็นที่รู้จักกันแพร่หลายของฟรอยด์ชื่อ The Interpretation of Dreams ฟรอยด์เห็นว่าวรรณคดีเป็นผลผลิตจากจิตใต้สำนึกเช่นเดียวกับความฝันและปรากฏออกมาเป็นระบบสัญลักษณ์ (symbolism) การพยายามศึกษาประวัติของผู้เขียน

การใช้ความฝัน
ในการดำเนินเรื่องยังเป็น
กลวิธีทางวรรณศิลป์และ
เป็นข้ออ้างที่ทำให้
กวีปลอดภัยจากราษฎร
เพราะออกตัวไว้ว่า
ไม่ใช่เรื่องจริง

หรือกวีเพื่อเข้าใจงานเขียนของเขามีวิธีการคล้ายการทำงานของนักจิตวิเคราะห์ (psychoanalyst) ความปรารถนาในจิตใต้สำนึกของกวีปรากฏออกมาในงานเขียน การวิเคราะห์สัญลักษณ์ในงานเขียนหรือบทกวีทำให้สามารถเข้าใจสาเหตุซึ่งเป็นความเก็บกดที่ไร้สำนึก (unconscious regression) หรือแรงผลักดันที่มาจากความต้องการภายในต่างๆ (drives)

ในหนังสือ Poetry and Dreams (1912) The Poetic Mind (1922) เฟรเดอริก ซี. เพรสคอต (Frederick C. Prescott) เสนอแนวคิดที่ได้รับอิทธิพลจากทฤษฎีการวิเคราะห์ความฝันของซิกมุนด์ ฟรอยด์ โดยเสนอว่าวรรณคดีเปรียบเสมือนความฝันซึ่งแสดงออกในรูปแบบภาพพจน์ (images) หรือสัญลักษณ์ซึ่งเกี่ยวข้องกับความรู้สึกภายในจิตใจที่ไม่สมปรารถนา การแต่งวรรณคดีเป็นการช่วยลดความเครียดในจิตใจเช่นเดียวกับความฝัน แต่มีกระบวนการที่ซับซ้อนลึกซึ้งกว่าออกมาในรูปศิลปะ

เมื่อวิเคราะห์รำพันพิลาปจากแนวทางจิตวิเคราะห์ดังกล่าวข้างต้น อาจกล่าวได้ว่าความฝันเป็นกระบวนการทำให้สมหวัง (wish fulfilment) ของกวีเพื่อแสดงความปรารถนาที่ถูกเก็บกดไว้

ภายใน ไม่ว่าจะเพราะเป็นข้อจำกัดทางสังคม ชนชั้น สถานะหรือจารีตประเพณี โดยแปรรูปเพื่อสนองความปรารถนาในรูปของความฝัน

การใช้ความฝันในการดำเนินเรื่องยังเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์และเป็นข้ออ้างที่ทำให้วีปลดภัยจากราชภัย เพราะออกตัวไว้ว่าไม่ใช่เรื่องจริง และทำให้สามารถนำเสนอความฝันถึงนางผู้สูงศักดิ์ได้อย่างปลอดภัย ทั้งยังคอยออกตัวอยู่เสมอว่าเป็นโวหารรักแบบนักกลอน ผู้ฟังอย่าได้ถือสาเพราะหาใช่ความจริงไม่ เป็นเรื่องความฝัน

นอกจากนี้ ความฝันในรำพันพิลาปยังเป็นกลวิธีทางสังคมที่สุนทรภู่สามารถก้าวข้ามข้อละเมิดทางชนชั้นและวัย “กลอยแค้น” สามัญชนจึงสามารถลักพานางฟ้าผู้สูงศักดิ์ที่เยาว์วัยกว่ามากไปท่องเที่ยวทะเลไปถึงต่างแดนได้เพราะเป็นเรื่องของความฝัน มิใช่เรื่องจริง ด้วยวิธีการนี้ความฝันช่วยทำให้เกิดพื้นที่ปลอดภัยในการละเมิดข้อห้ามทางชนชั้นและวัยได้

ไม่ว่าการใช้ความฝันในการดำเนินเรื่องในรำพันพิลาปของสุนทรภู่จะเป็นไปเพราะสาเหตุใด วรรณกรรมเรื่องนี้ก็เป็นดั่งอัตชีวประวัติของผู้ประพันธ์และเป็นประจักษ์พยานถึงความอหังการของกวีเอกที่ชื่อสุนทรภู่ ที่แม้ในยามตกต่ำถึงขีดสุดและในยามที่ “ทั้งบ้าน ทั้งวัง วัด เป็นศัตรู” ก็ยังสามารถแสดงความปรารถนาและความฝันที่เก็บซ่อนไว้ในใจ ข้ามกำแพงของชนชั้นและสถานะด้วยสุนทรียศิลป์อันเป็นอมตะ ถึงกระนั้นรำพันพิลาปก็ถูกเก็บไว้ไม่เผยแพร่ จนกวีผู้แต่งลาจากไปแล้วเกือบศตวรรษ ■

เอกสารอ้างอิง

Freud, Sigmund. *The Interpretation of Dreams*. Free E Book. www.SigmundFreud.net

Leon Edel. (1961). “Literature and Psychology” in *Comparative Literature: Method and Perspective*. Carbondale: Southern Illinois University Press.

ตรีศิลป์ บุญขจร. (2553). *ด้วยแสงแห่งวรรณคดีเปรียบเทียบ*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: ศูนย์วรรณคดีศึกษา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุนทรภู่. (มปป.). *รำพันพิลาป*. (พิมพ์ครั้งที่ 3). พระนคร: โรงพิมพ์แผนกทหาร.

ศุภกิจ นิมมานนรเทพ. (2529). “รำพันพิลาป” ใน *อนุสรณ์สุนทรภู่ ๒๐๐ ปี*. กรุงเทพฯ: สมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์.

